

'ויאמר' (פלוני)... 'ויאמר' (אותו פלוני) – מדוע המקרא מפצל לעתים דברי דובר?

שיעור מספר 0-55-400

אורי סמט, orisamet@gmail.com

1. תוך כדי לימוד תנ"ך נתקלתי בתופעה האומרת דרשני: **כפילות ויאמר**. כלומר: לא מתוך דו-שיח בין שניים, אלא אותה האישיות מדברת-אומרת, ובכל זאת אין כתבי הקודש מסתפקים בביטוי "ויאמר" הכתוב עם פתיחת דבריו, ומוסיפים **שוב** בהמשך דבריו **הרצופים** את הביטוי "ויאמר", ולכאורה ללא כל צורך מאחר שכל הקטע מתיחס לפותח באמירה, **מבלי** שהופסק באמצע. הדבר הזה חוזר כמאה פעמים בתנ"ך, במיוחד מרובים המקרים בתורה, והמפרשים כמעט שאינם מעירים על כך. רש"י מעיר בפירושו ליחזקאל י', ב', ולמגילת אסתר ז', ה': "כל מקום שנאמר פעמיים ויאמר אינו אלא לדרוש", ברם איננו מפרש את מהותו של הדרוש בכל המקומות בהם מופיע הביטוי הכפול הזה. עיון נוסף בדבר גילה לי שהסיבה לכך היא הפסקה החלה בדברי המדבר, ומאחר שלאחריה הוא פותח מחדש את השיחה, הצריך הכתוב לכתוב שוב "ויאמר", כאדם המתחיל את דבריו.

כשנתתי את הדעת על פרטי הדברים, נוכחתי לדעת שגורמי הפסקה הנזכרת אינם אחידים, אלא שונים בהרבה מקומות בהתאם לתוכן הדברים, ומיון הדברים הוביל אותי לסווגם ולסדרם קבוצות קבוצות, על גורמיהן וסיבותיהן. (מאיר שילוח, "ויאמר... ויאמר", בתוך א' וייזר וב"צ לוריא [עורכים], ספר קורנגרין, תל-אביב תשכ"ד, עמ' 251)

2. **ויאמר** המלך אחשורוש **ויאמר** לאסתר המלכה מי הוא זה ואי זה הוא אשר מלא לבו לעשות כן.

(אסתר ז, ה)

3. ויאמר המלך אחשורוש ויאמר לאסתר המלכה - כל מקום שנאמר ויאמר ויאמר ב' פעמים אינו אלא למדרש ומדרשו של זה בתחלה היה מדבר עמה על ידי שליח עכשיו שידע שממשפחת מלכים היא דבר עמה הוא בעצמו.

(רש"י שם)

4. א"ר יוחנן בשם ר"ש בן יוחאי **כל מקום שנאמר ויאמר ויאמר לא נאמר אלא להדרש**... ודכוותה (אסתר ז') ויאמר המלך אחשורוש ויאמר לאסתר המלכה מהו ויאמר ויאמר שתי פעמים אמר רב בשם ר"א עד שלא הרגיש בה שהיא יהודית היה מדבר עמה בפרהסיא וכיון שהרגיש בה שהיא יהודית ויאמר המלך אחשורוש למתורגמן ויאמר המתורגמן לאסתר המלכה...

(איכה רבה א, מ)

5. השמת לב לכך, שרוב פרקי החלקים הסיפוריים שבתורה ובנביאים ראשונים – מרובה בו הדיאלוג, השיחה? ...מה שאנו מוצאים בספרות מודרנית בשיחות המרובות המצויות בה, תיאור המדבר ואופן דיבורו, הבעת פניו ותנועות ידיו, כל זה נעדר לגמרי בדיאלוג התנ"כי. הלא תזכור. בכל נובלה מן המאה ה-19 מצינו לרוב:

- "מה?", שאל פלוני בהגביהו גבות עיניו. או:

- "אה, אה", פלט פלוני מפיו ועקם חוטמו. או:

- "לא, לא", אמר ונרתע לאחוריו. או:

"כן, בודאיי", נהם הזקן ונענע בראשו לאט ובמתינות. וכדומה וכדומה.

לא תמצא כזה וכיוצא בזה בכל התנ"ך. אין בו אלא הדיבור הישיר בלבד; נגון הדברים, תנועות הלואי, עקימת שפתו של המדבר, כל אלה לא בפירוש נאמרו לך אלא מבין השיטין עליך לקראם, "בין קמטי התורה הם גנוזים" (כביטוי היפה של הרב קוק זצ"ל). והיודע לקרוא – קורא. נדמה לי שבעזרת החונן לאדם דעת נתגלה לי פרט קטן הגנוז בקמטי הדיאלוג התנ"כי, נרמז בו ואינו כתוב בו במפורש...

(ני ליבוביץ', "ויאמר... ויאמר", מ' ארנד, ר' בן-מאיר וג"ח כהן [עורכים], פרקי נחמה – ספר זיכרון לנחמה ליבוביץ', ירושלים תשס"א, עמ')

(495)

6. הנטיה החפשית של המוסר לקראת משפט בעלי החיים בכללם ודרישת זכויותיהם מהאנושיות גנוזה באורח פסיכי טבעי בעמקי תורה... אמנם גערה נסתרה יש **בקמטי תורה** באכילת בשר, כי רק אחרי אשר "תאמר אכלה בשר כי תאווה נפשך לאכל בשר אז תזבח ואכלת"... מה שכתוב "בהקפת הגויל" של אותיות כאלה יקרא לעתיד, בעת הכשר הלבבות. (הראי"ה קוק, טללי אורות ז', מאמרי הראיה עמ' 26-27)

7. ...ואולם כאן אני מגיעה ל"תגלית". ישנן כמה שיחות בכתבי הקודש, בהן תבוא המילה "ויאמר" שנית, אף על פי שאין מעבר ממדבר אחד למדבר שני, אלא שהמדבר הוא עדיין אותו צד שדיבר בפסוק הקודם, ולכאורה "ויאמר שני" זה מיותר הוא לגמרי. יתר על כן – נראה כאלו בא להטעות. ולא היא, אלא שיש לו תפקיד מיוחד במינו. ונפנה לדוגמה ראשונה אשר תבהיר את העניין.

ברי ט"ו פסוק ה':

ויוצא אותו החוצה ויאמר: "הבט נא השמימה וספר הכוכבים אם תוכל לספר אתם ויאמר לו: "כה יהיה זרעך".

הנה אתה רואה שהמדבר הוא אחד, מי שאמר שורה ראשונה אמר שורה שניה, אין כאן מעבר מצד אחד לצד שכנגד; מהו תפקיד ה-"ויאמר" השני? ברור, שבאה מלה זו כדי להגיד לנו, שאין שני הדבורים דיבור אחד הנאמר בשטף, אלא יש כאן שני צעדים בשיחה, יש פנייה לצד שכנגד וזה לא ענה, אלא שאי ענייתו אף היא תשובה, ותשובה רבת משמעות וענין. וכדי שנשמע אותה התשובה בלי מילים וכדי שנרגיש שהיתה כאן תשובה **שלא נאמרה**, לשם זה באה המילה "ויאמר" וחילקה את דברי הצד האחד לשני דיבורים. ויתברר לנו הדבר מיד, אם נעתיק את השיחה הזו לצורת דיאלוג בסימני פיסוק מודרניים, אשר בה מסתמלת התחלת הדיבור ע"י מקף בראש השורה, ותתקבל תמונה זו:

- הבט נא השמימה וספר הכוכבים, אם תוכל לספר אתם

- ...?

- כה יהיה זרעך.

ע"י ה"ויאמר" השני מסתבר ששיחה לפנינו, שיחה אמיתית בין שני צדדים, אלא שהצד השני מדבר בלי מילים. ועכשיו נסה לקרוא את הפסוק הזה בלי ה"ויאמר השני" וכאילו כתוב: ויאמר "הבט נא השמימה וספר הכוכבים אם תוכל לספור אותם, כה יהיה זרעך" – ועכשיו שוב וקרא בקול ובנעימה – ובהפסקה כדי עצירת נשימה את הפסוק כפי שהוא כתוב בתורתנו.

ויאמר: "הבט נא השמימה וספר הכוכבים אם תוכל לספר אתם" (הפסקה)

ויאמר לו: "כה יהיה זרעך".

ומיד תתברר לך כל אותה התמיהה הגדולה של אברהם אבינו... תמיהה שתמהים עד ימינו למראה שמים זרועים כוכבים, למראה אין סוף... על יוצרה. כל אותה חרדת קודש שסופג אברהם לנפשו, נמצאת ברווח בין דיבור ראשון של "הבט נא השמימה" ובין דיבור שני של "כה יהיה זרעך"; ואותו הרווח, אותה השהות שניתנת לאברהם כדי להזין עיניו ממראה הפלאות, נתונה כולה ע"י המילה האחת "ויאמר" שבשורה השניה.

(ני ליבוביץ', שם, עמ' 497-498)

8. ומה שאמר שתי אמירות בלא ענייה בינתיים – ויאמר ה"א מה תתן לי וגומר ויאמר אברם הן לי לא נתת זרע פירש רבי חננאל כי הראשון הוא מחשבה כמו ויאמר עשו בלבו אמרתי אני בלבי כלומר חשב בלבו מה יהיה השכר ואנכי הולך ערירי.

(דרשות ר' יהושע אבן שועיב, בראשית טו, ג)

9. ויאמר אברם הן לי לא נתת זרע – ואם תאמר למה לי למהדר האי קרא והא כבר אמר הכי לעיל ויאמר אברם יי א-להים מה תתן לי ואנכי הולך ערירי! ויש לומר דהאי קרא ויאמר אברם הן לי לא נתתה זרע היו דברי משה והכי קא בעי למימר וכבר אמר אברם לשם הן לי לא נתת זרע ומה השיב לו הנה דבר יי אליו לאמר.

(מושב זקנים [פירוש מבעלי התוספות] שם)

10. ויאמר אברם לפי שהפסיק בנתיים חזר ואמר ויאמר אברם דוגמא ויאמר אליו לבן ויאמר נקבה שרך, ויאמר מלך מצרים ויאמר בילדכן, ועוד הרבה במקרא.

(חזקוני שם)

11. במדור זה אציין קטעים בעלי כפילות "ויאמר", שהמניע להפסקה הוא ההמתנה לתשובה או לפעולה עליה נרמז בקטע הראשון של השיחה, ומסתבר שהייתה סיבה לפותח לא לפרט את דבריו, ורק באם העניין משום מה לא התקדם חידש הפותח שוב את שיחתו תוך הדגשת סיכום דבריו: ...

(5 בראשית טו, ב-ג ויאמר – ויאמר (אברהם לה') אחר שה' מנחמו "אל תירא", מגיב אברם: "מה תתן לי ואנכי הולך ערירי" והוא מחכה להבטחה מפורשת על זרע, ואם כי שהדבר נאמר לו כבר פעמיים, הרי הזדקן בינתיים וחשש שמא גרם החטא, ומקוצר רוח הוא מביע במפורש את אשר העיקר כל הזמן אל לבו ואומר שוב: "הן לי לא נתת זרע".

(מאיר שילוח, "ויאמר... ויאמר", בתוך א' וייזרו ב"צ לוריא [עורכים], ספר קורנרין, תל-אביב תשכ"ד, עמ' 251-252)

12. ויאמר אברם מה תתן לי הן לי לא נתת זרע, כל מקום שנאמר ויאמר ויאמר שני פעמים אינו אלא לדרשה, אף כאן נאמר ויאמר אברם ה' אלוקים מה תתן לי וכן משק ביתי. רוח הקודש לא רצה לענות אותו כי שאל שלא כהוגן להיות לו זרע כדי לעיין בצורכי ביתו ולשמור כל אשר לו, והיה קובל לפני הקב"ה על אשר אליעזר היה בן משק ביתו ומפרנס אותו, וכי לא היה אדם חשוב אליעזר ונאמן לשמור ולהתעסק בכל אשר לו? והלא היה צדיק גמור, ועל כן לא ענה אותו רוח הקודש לפי ששאל שלא כהוגן, אבל עתה ששאל זרע כדי לירש את אשר לו כדכתיב והנה בן ביתי יורש אותי, הוא קובל על אליעזר שהיה עבדו יורשו, אז שרתה עליו רוח הקודש וענתה לו, כדכתיב והנה דבר ה' לאמר לא יירשך זה וגו', כי בפעם הזאת שואל כהוגן.

(פירוש מבעלי התוספות על פי יי גליס, תוספות השלם – אוצר פירוש בעלי התוספות, כרך ב, עמ' נח מתוך כתב יד אוקספורד 284)

13. ושוב "ויאמר" אחד מיותר כזה – והוא אולי המרעיש והמזעזע שבכולם, הלוא הוא בדברי ירמיהו אל צדקיהו (פרק ל"ז פסוק י"ז) באותה שיחה לילית מכריעה ומחרידה, עת שלח המלך צדקיהו המבוהל והנפחד – נפחד מפחד האויב העומד בשערי העיר, נפחד מפחד שריו שאין נותנים לו להיכנע, ונפחד מפחד מלכו העליון ושליחו ירמיהו המדבר בשמו – שלח המלך צדקיהו לקרוא לירמיהו, "וישאלהו המלך בביתו בסתר

ויאמר: היש דבר מאת ה'?"

ויאמר ירמיהו: "יש!"

ויאמר "ביד מלך בבל תנתן".

כמה טובה היינו מאבדים, אילו חסרנו אותה מילה קטנה "ויאמר" בשורה האחרונה. אותה ציפיה, אותה נשימה עצורה של המלך, אותו פחד גדול בפני הבאות, אותה אימת מות שאינה יכולה להתבטא במילים – כולה נמצאת בין דיבור ראשון של "יש" לבין דיבור שני של "ביד מלך בבל תנתן", והיא נמצאת שם ע"י המילה "ויאמר". וכה גדולה צפייתו של צדקיהו וכה מרוכז הוא הקשב, עד שתמיד בקראי באותו פרק מופלא נדמה לי, כאילו עמד הזמן מלכת בין שתי תשובותיו של הנביא וכאילו בדומית הלילה שומעים אנו את הלמות לבו של המלך המחכה לתשובה, ואתו כל הארץ הזו העומדת להנתן בידי אויבים אף היא כולה מצפה בחרדה.

- "היש דבר מאת ה'?"

ויאמר: "יש" (הפסקה גדולה)

ויאמר: "ביד מלך בבל תנתן" (כפסק דין אחרון שאין אחריו עוד כלום).

(נ' ליבוביץ', שם עמ' 499)

14. אל תשפכו דם - אמר להם, הנה הייתי סובל לכם כאשר חשבתם להמית אותו בנכליכם, כי גם אני שנאתיו ורציתי שיומת על ידי אחרים, אבל אתם אל תהיו שופכים דם בידיכם, חלילה לכם. והכונה לראובן בכל זה היתה להצילו להשיבו אל אביו. והכתוב סיפר מה שאמר להם ראובן ושמעו אליו, אבל דברים אחרים אמר להם מתחילה שלא קבלו ממנו, כמו שאמר להם (להלן מב כב) הלא דברתי אליכם לאמר אל תחטאו בילד ולא שמעתם, וכאשר ראה שלא שמעו לעזבו אמר להם, אם כן אל תשפכו דם בידיכם.

(רמב"ן, בראשית לז, כב)

15. (כא-כב) ויאמר... ויאמר – בדומה לכך מצינו בפרק כד, פסוקים כד-כה. תחילה אומרת שם רבקה לעבד אברהם שבת בתואל היא, ואילו באמירתה השניה היא מודיעתו, כי תבן ומספוא בביתה וגם מקום ללון. ויש להניח שהפסקה כלשהי היתה בין התשובה הראשונה – "בתמי את?" ובין התשובה לשאלה השניה – "היש בית אביך מקום לנו ללין?" פירושו של "ותאמר" השני שם הוא איפוא – ועוד אמרה. תופעה דומה גם למעלה כ"ז: ל"ו, אצל עשו. האמירה הראשונה שם – "הכי קרא שמו יעקב" וגו' – היא מעין שיחה עם עצמו, בעוד שהאמירה השניה – "הלא אצלת לי ברכה" – היא פניה אל יצחק. ויש עוד מקרים דומים לא מעטים.

כאן פירושו של "ויאמר" הכפול עוד פשוט יותר. באמירה הקצרה הראשונה כאילו מצביע ראובן, אומר דעתו בוויכוח. בעוד ששאר האחים אינם מתנגדים לגזירת המות שבמלים "לכו ונהרגו", הרי ראובן מטיל את הוויטו שלו. האחים עמדו לשלוח יד ביוסף. היה צורך בהתערבות מידית כדי למנוע את המעשה הנורא. היה איפוא על ראובן כאילו להכריז בשם כל האחים – "לא נכנו נפש". ולפיכך לא נאמר באמירה הראשונה ויאמר אליהם, אלא רק "ויאמר". לא אל האחים הוא אמר זאת, אלא זו היתה הדעה שהביע בוויכוח, כאמור, המנוגדת לדעת האחרים. אך כדי שיקבלו את דעתו, היה עליו לדבר אליהם, לשכנע אותם בדברים, ועל כן בא בפסוק כ"ב "ויאמר אליהם" – אין אתם צריכים לרצוח. אתם יכולים להשיג את מטרתכם גם בלי להעמיס על נפשכם מעשה רציחה. הטילוהו לתוך הבור, ושם ימות בלי שתגעו בו יד. מעשה כזה לא ייחשב לרציחה כי אם לגרמא בלבד, ואין דין גורם מסור לבית דין אלא לשמים. והכתוב מעיד עליו על ראובן שכוונתו האמיתית היתה להציל את יוסף מידי אחיו, כדי להחזיר אותו מאוחר יותר לידי אביו.

והראיה שהפסקה היתה בין שתי אמירותיו של ראובן, היא במב, כב. שם מזכיר ראובן: "הלוא אמרתי אליכם לאמר אל תחטאו בילד". ראובן הזהיר איפוא את האחים שלא לחטוא ביוסף, אך דבריו לא נשאו פרי — "ולא שמעתם" (כך מפרש כבר הרמב"ן). רק אחר כל זה אמר להם ראובן שלפחות לא יהרגוהו בידיים אלא יגרמו את מותו על ידי השלכתו לבור.

(רד"צ הופמן שם)

16. אמנם ראובן היה מדעת אחר כי הוא אמר אליהם אולי שהחלומות מאת הא-להים ואיך תבטלו רצונו וגזרתו למה אתם עוברים את פי י"י והיא לא תצלח ולכן לא נכנו נפש **ולפי שאחיו לא היו מקבלים עצתו** לשיפטר בלא כלום הוצרך לדבר אליהם שנית והוא אמרו ויאמר אליהם ראובן אל תשפכו דם רוצה לומר אל תשפכו אותו בידיים כי דבר רע הוא לשפוך דם נקי.

(אברבנאל שם)

17. והנה משה **חשד** אותם כי יאמרו כן מפחד אנשי ארץ כנען, שאמרו בהם המרגלים (י"ג, לא) "לא נוכל לעלות אל העם כי חזק הוא ממנו", ולכן אמר להם שאינם בוטחים בה', כאבותם, ויסף עוד להענישם כהם להניחם במדבר. **ולכך ענו אותו: חלילה שנירא מהם**, אבל נעבור חלוצים למלחמה ונהיה מהירים וראשוניים לפני העם להילחם באויבי ה', כי לחמנו הם.

(רמב"ן, במדבר לב, ה ד"ה ויבאו)

18. והנה בני גד ובני ראובן פחד קראם ורעדה מדברי משה רבנו עליו השלום, ורצו לומר לו שחוץ ממעלת תורתו **לא הבין כוונתם**. כי הם באמרו "אל תעברנו את הירדן" לא כיוונו שלא ילכו שמה עם אחיהם, אלא לעניין הירושה אמרו כן, שלא יעבירם שמה להתנחל בארץ. ומפני כבודו ניגשו אליו לומר **באוזניו: אדוננו, לא הבנת דברינו וכוונתנו...** אין אנחנו רוצים לשבת פה מעתה, אבל... ניחלץ חושים... ונלך למלחמה עם אחינו.

(ר' יצחק אברבנאל, במדבר שם)

19. יש לעורר ספק עצום על דבריו של משה רבנו עמהם, והוא: כי היה מהראוי שישאל להם בתחילה אם היה רצונם לעבור עמהם למלחמה אם לאו. ואם יאמרו לו מה שאמרוהו באחרונה, למה יחרפם על פניהם באמור להם כל אותן קנטורין וחירופין, ולא נתקררה דעתו עד ששלח יד לשונו באבותיהם (פסוק יד)... וכדומה, שבהשיבן דבר לאמר: "גדרת צאן נבנה" וגוי "ואנחנו נחלץ חשים" וגוי' שהתנחם מאוד על מה שהתריס כנגדם [על] לא פשעם ולא חטאתם, ומוטב שלא יעשה כן, כי לא אדם הוא להינחם.

אמנם הנראה בזה הוא כי הנה משה אדונו עליו השלום בעוצם חכמתו עמד על אימות כוונתם, ולבו לב חכם אשר לימינו, וירה חצים שנונים אל כל אשר יהיה בלבם ולא יחטיא... ומהנראה שכאשר חשב להם, כן היה בלבם. כי מתחילה לא היה בדעתם לעבור עמהם למלחמה. וזה מה שאמרו "אל תעברנו את הירדן". ועוד: כי לא נאמר (בפסוק טז) "ויאמרו אליו בני גד ובני ראובן גדרת צאן" וגוי' אלא **"ויגשו אליו ויאמרו"** וגוי'. דמשמע ששמעו דבריו ונתייעצו עליהם, ואחר כך חזרו אליו עם התשובה ההיא.

(ר' יצחק עראמה, עקדת יצחק, שער השמונים וחמישה)

20....הלכה היא, שכל אות צריכה להיות מוקפת בלובן של הקלף, ואם נדבקה אות אחת לחברתה, או שהגיעה עד לקצה הקלף, כיוון שאינה מוקפת בלובן של הקלף במקום הדיבוק או במקום שהגיעה לקצה הקלף – הספר פסול. רמז יש בהלכה זו: האותיות השחורות מסמלות לגבינו את כל מה שאנו מכירים ומבינים, את כל מה שאפשר לבטא ולהסביר, ולכן אנו מסוגלים לכתוב ולהביע רעיונות אלו באמצעות האותיות. אבל יש גם רעיונות עמוקים עליונים שאי אפשר לבטאם, הם כל כך עמוקים עד ששום מילה ושום אות לא יוכלו להכילם ולבארם. אך יחד עם זאת, אנו יודעים שהם קיימים, והם משפיעים על חיינו. הקלף הלבן המקיף כל אות, הוא המבטא את אותם הרעיונות הגבוהים שאינם ניתנים לביטוי...

(הרב אליעזר מלמד, פניני הלכה, ליקוטים א, ג, יא)

21. הנה הגענו לסוף טיולנו, ואם נכונה השערתך, ואם מתקבלים דברי על דעתך ואינם נראים לך כדרשנות סרק, הרי שזכינו לגלות עולמות של צפייה וחרדה, של ערמומיות וכזב, של יאוש ושל מורא, של התפעלות והתרוממות הנפש – וכולם גנוזים ומסתתרים מאחרי מילה אפורה אחת "ויאמר", הבאה לכאורה שלא במקומה ואינה – לדעת המבקרים – אלא שבוש או העתק כפול, Ditographie בלשונם, או הערת מעתיק שנשתרבה לתוך הפנים וכדומה. וה' יזכנו לראות נפלאות בתורתו.

(ני ליבוביץ', שם עמ' 502 – סוף המאמר)